

23 Bourdieu P. Language and Symbolic Power / Ed. and Introd. by J. B. Thompson. – Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1995.

24 Куксенко Ю. Ф. Наши беседы. – СПб.: «Библия для всех», «TITEL-Verlag», 2005. – С. 246.

25 Там же. – С. 93.

SUMMARY

Olena Panych

THE CONCEPT OF FEMALE SPIRITUALITY IN THE SOVIET BAPTISM OF THE POSTWAR PERIOD

The article presents an analysis of the views on spirituality of women within the Baptist community in the Soviet Union of postwar period. The author attempts to prove that church authorities maintain mystical and Bible-centered attitudes towards female spirituality. They promoted highest appreciation of a woman's readiness to rely upon God's will, her desire to devote herself to family life and do not strive for personal power and authority.

Key words: female spirituality, evangelical-Baptist tradition, ministry, religious community.

Олександр Лахно,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історії*

*Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

О. ПРОКОФ'ЄВ ТА ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОЇ ОПОЗИЦІЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ УПРОДОВЖ 1950–1960 РОКІВ

Аналізується роль О. Прокоф'єва в становленні опозиційного руху поміж Євангельських християн-баптистів. Робиться спроба дослідження основних віх життя й діяльності цього досі маловідомого, але прославленого поміж одновірців члена Ініціативної групи та Оргкомітету ЄХБ.

Ключові слова: *Євангельські християни-баптисти, опозиція, підпілля.*

За підтримки партійного та радянського керівництва у 1944 році був створений офіційний орган внутрішнього управління церквою Євангельських християн-баптистів (ЄХБ) – Всесоюзна Рада ЄХБ (ВР ЄХБ). Ця структура виконувала роль буфера між атеїстичною державою та її віруючими громадянами євангельсько-баптистського спрямування. Документи архівів свідчать про тісну взаємодію між радянськими органами влади та діячами ВР ЄХБ як у центрі, так і на місцях. З цим явищем мирилися не всі віруючі. Досить значна їх частина не реєструвалася в органах державної влади та не підкорялася

вказівкам легального духовного центру. Разом з такими незареєстрованими, тобто нелегальними, общинами ЄХБ з року в рік зростала невдоволеність діями ВР ЄХБ і серед частини зареєстрованих громад. Деякі дослідники історії ЄХБ у Радянському Союзі таких невдоволених налічують близько половини всіх віруючих цього протестантського релігійного напрямку.

Упродовж 1950-х років протест невпинно наростає, починають виокремлюватися особистості, які в подальшому стануть лідерами опозиційного руху в середовищі церкви ЄХБ. Після повернення з місць позбавлення волі майбутні церковні чільники стають достатньо відомими не лише для каральних органів, а й для одновірців. Одним з перших був Олексій Прокоф'єв. Його неодноразові притягнення до кримінальної відповідальності та тривалі терміни ув'язнення за свої релігійні переконання є незаперечними доказами активності й вагомості пресвітера серед віруючих. Саме його підпис фігурував під кожним офіційним документом так званої «Ініціативної групи зі скликання всесоюзного з'їзду ЄХБ у СРСР» та Оргкомітету ЄХБ упродовж серпня 1961 року – травня 1962 року.

Доля цієї людини досить суперечлива. З одного боку, О. Прокоф'єв ініціатор і активний функціонер альтернативної до офіційно існуючої церковної структури організації (у подальшому – через деномінаційний етап – церкви), а з другого – за свою аморальну поведінку його було відлучено від неї. Але, незважаючи на особисті мотиви, діяльність Прокоф'єва увійшла до літопису опозиційного руху в ЄХБ як зразок самопожертви заради справедливості та своїх релігійних переконань. Тому важливим напрямком дослідження так званого «розколу» у церкві ЄХБ є вивчення місця та ролі у загальносоюзному процесі окремих особистостей, котрі стали для багатьох одновірців зразком для наслідування. Серед них і доля Олексія Федоровича Прокоф'єва.

Саме цій непересічній постаті та його дисидентській діяльності на релігійній ниві присвячена пропонується розвідка. Перед автором постала проблема встановлення маловивчених і недосліджених біографічних даних одного з лідерів євангельсько-баптистської опозиції. Результатом вирішення цієї проблеми має стати визначення ролі О. Прокоф'єва у формуванні незалежної від держави релігійної організації ЄХБ – Спільноти Церков ЄХБ на чолі з Радою Церков.

Радянська історіографія дає нам обмаль інформації щодо особистості та долі О. Прокоф'єва. Навіть спеціально присвячені діяльності опозиційно налаштованих Євангельських християн-баптистів праці тільки в негативному ракурсі висвітлюють окремі факти із життя нелегального пресвітера, удаючись до голосливих звинувачень і критики відносно його «антирадянської діяльності»¹. Лише в небагатьох доробках знаходимо більш структуровані підходи до з'ясування походження й діяльності О. Прокоф'єва. Це стосується монографій Г. Максиміліанова² і П. Яшина³. Ці автори наводять коротку біографічну довідку, часто з різними датованнями й беззаперечним викладенням офіційної позиції ідеологічної пропаганди про «антирадянську діяльність» «підпільного проповідника», майже дослівно повторюючи рішення суду у справі О. Прокоф'єва. Певне інформаційне навантаження несе невелика редакційна замітка про судовий процес у місті Жданові над «злочинцем-баптистом» у 1962 році на сторінках журналу «Наука и религия»⁴.

Сучасна вітчизняна історіографія ще «бідніша» (відносно біографічних даних О. Прокоф'єва) за радянську. Серед наукових розвідок, де хоча б згадувалася діяльність пресвітера, маємо тільки дослідження конфесійного характеру або праці дослідників інших релігійних напрямів. Певну інформацію можна віднайти у конфесійному виданні «История Евангельских христиан-баптистов в СССР» (1989)⁵; монографіях Д. Константинова⁶, В. Заватського⁷, Ю. Крюčkова⁸, Л. Мітрохіна⁹, статті О. Сінічкіна¹⁰. Як правило, у цих доробках діяльність О. Прокоф'єва не є спеціальним предметом дослідження, вона розкривається частково на фоні всеосяжного протестного руху.

Отже, без залучення архівних джерел неможливо було б зробити навіть спробу дати характеристику діяльності згаданого пресвітера. Тому велике значення для нашого дослідження мають архівні документи, які більшою мірою розкривають віхи життя О. Прокоф'єва, аніж літературні джерела. Використані нами матеріали містяться в архівосховищах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), наукового архіву «Відкритого суспільства» (Open Society Archive, OSA) Європейського університету в Будапешті (Угорщина) й архіву Міжнародного правозахисного центру «Меморіал» у Москві (Російська Федерація) (так званий «Архив Самиздата»). Окреслене коло джерел дає можливість провести наукове дослідження згідно з поставленою нами проблематикою.

Відомий зарубіжний дослідник О. Константинов називає Олексія Прокоф'єва «ініціатором і духовним вождем релігійного руху спротиву серед Євангельських християн-баптистів»¹¹. Відзначимо, що героїчна доля цієї людини згасла у небутті.

Звернемося безпосередньо до сторінок його біографії та основних моментів діяльності як проповідника та місіонера ідей незалежного функціонування євангельсько-баптистської церкви від атеїстичної держави з її антирелігійною політикою та каральними органами. Народився О. Прокоф'єв у 1915 році в Ішимі (Західний Сибір, Росія). До війни працював учителем математики та хімії в одній з білоруських шкіл. Свого часу був членом ВЛКСМ і навіть, за його ж словами, кандидатом у члени партії. У 1937 році у складі делегації радянських учителів їздив до Фінляндії з метою ознайомлення із системою освіти цієї країни. З поверненням додому отримав ярлик «антисоветчика» у зв'язку з «публічним вихваланням шкільної освіти за кордоном і критикою на радянську дійсність»¹².

Як результат, восени 1941 року був засуджений за статтею 58 КК РРФСР до 10 років позбавлення волі й висланий до Сибіру. В одному з таборів у Норильську познайомився з віруючими – баптистами та п'ятидесятниками, прийняв водне хрещення за баптистським обрядом і став активним проповідником. Після відбуття покарання вже по завершенні війни О. Прокоф'єв повертається до Білорусі. Там він розпочинає активну діяльність, залучає до церкви дружину та дочку, а також значну кількість знайомих. Через тиск з боку репресивних органів у 1949 році переїздить до Дніпропетровської області, де активно закликає віруючих-протестантів до непокори світській владі, рекомендує створювати спеціальні молодіжні релігійні гуртки тощо¹³.

У 1950 році О. Прокоф'єв зустрівся з дочками відомого ідеолога баптизму Каргеля, котрі проживали в Сибіру. Того ж року був затриманий у Норильську через пропаганду релігії в таборах і відправлений етапом до Дніпропетровська. Там наприкінці 1953 року – початку 1954 року «бродячого проповідника» (так його називали представники офіційних органів влади) знову було засуджено. Цього разу на 25 років ув'язнення¹⁴. Заступник старшого пресвітера ЄХБ по Україні М. Мельников у листі до ВР ЄХБ писав: «На суді Прокоф'єв виголошував свої погляди та переконання, які були головною причиною його звинувачення, і ці погляди були несумісними з поглядами та переконаннями нашого братства і, за розповідями баптистів, відверто антирадянськими»¹⁵ (рос. м.).

У 1957 році достроково звільнений за амністією й повернувся до сім'ї, котра на той момент уже проживала у місті Волноваха Сталінської області (нині – Донецька область). Близько 1,5 року адміністративні органи не помічали релігійної діяльності О.Прокоф'єва. Але з 1958–1959 років він зі ще більшою енергією продовжує свою проповідницьку роботу по створенню підпільних нелегальних груп віруючих ЄХБ. Основним об'єктом його впливу стала віруюча молодь, з окремих представників якої на території Сталінської, Харківської й інших областей України утворювалися релігійні групи так званих «молодих баптистів»¹⁶.

Але вплив О. Прокоф'єва не обмежувався лише територією України. Достеменно відомі факти його постійного листування з общинами ЄХБ Середньої Азії та Сибіру з метою активізації опозиційних до ВР ЄХБ настроїв поміж тамтешніх віруючих. Крім цього, він постійно перебував у переїздах, мандруючи теренами всього Радянського Союзу та спілкуючись з єдиновірцями¹⁷.

О. Прокоф'єв відігравав провідну роль у створенні та діяльності Ініціативної групи зі скликання надзвичайного всесоюзного з'їзду ЄХБ аж до свого чергового арешту у травні 1962 року. Характерно, що першою реакцією на факт створення Ініціативної групи та її вимоги з боку уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР К. Полонника була секретна доповідна записка, адресована голові КДБ УРСР В.Нікітченку. У ній інформується, що останнім часом у ряді областей України (Харківська, Сталінська, Одеська та Київська) активізуються підпільні проповідники, котрі виступають проти радянського законодавства про релігійні культу. Вони постійно подорожують областями України, поширюють недоволення обмеженнями культу, встановленими за прямого втручання органів державної влади офіційним центром – ВР ЄХБ, створюють групи віруючих для окремих від зареєстрованих общин нелегальних молитовних зібрань, закликають до непокори владним структурам тощо. Далі уповноважений наголошує, що найбільш бурхливу діяльність розгорнув саме О. Прокоф'єв, який, начебто, і створив Ініціативну групу. Йому інкримінується створення, розмноження на склографі та поширення у всіх громадах ЄХБ послання до віруючих із закликом надіслати делегатів на проєктований з'їзд. Аналогічного листа було надіслано уповноваженим заступникові Голови Ради Міністрів УРСР П. Троньку та завідувачу відділом пропаганди й агітації ЦК КПУ Г. Шевелю¹⁸.

Насправді ж, не применшуючи ролі О. Прокоф'єва у створенні Ініціативної групи, варто відзначити, що під усіма офіційними документами цієї фракції у Всесоюзній Спільці ЄХБ (ВС ЄХБ) стояли два підписи – безпосередньо О. Прокоф'єва та Г. Крючкова. Таким чином, говорити про виключно одноосібну роль у формуванні організованої опозиції до ВР ЄХБ ми не можемо. Цьому підтвердженням можуть слугувати спогади сина Г. Крючкова Юрія. У своєму нарисі «Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе» (2001 рік) він у деталях розкриває власну точку зору на процес створення й діяльності Ініціативної групи. Інколи, як нам здається, перебільшуючи роль свого батька Г. Крючкова, він, тим самим, намагається применшити роль О. Прокоф'єва у створенні перших документів Ініціативної групи, у їх підготовці, підписанні, виготовленні (розмноженні) та поширенні серед віруючих¹⁹.

Оскільки першим підписантом під офіційними документами Ініціативної групи був О. Прокоф'єв, то й увесь опозиційний рух серед віруючих в атеїстичній пресі й радянській літературі отримав назву «прокоф'івці». Зокрема, підпис пресвітера стоїть під такими основними документами Ініціативної групи та Оргкомітету: перше послання до Президії ВР ЄХБ²⁰, перше послання до церкви²¹, проект «Положення про Спільку ЄХБ у СРСР»²², друге послання до Президії ВР ЄХБ (фактично за підписом тільки Г. Крючкова)²³, повідомлення для ВР ЄХБ від О. Прокоф'єва про підтримку ним другого послання та власний підпис під ним²⁴, друге послання Оргкомітету до церкви²⁵, повідомлення про утворення Оргкомітету церкви ЄХБ у СРСР²⁶, пам'ятна записка Раді у СРК при Раді Міністрів СРСР²⁷.

Така активність О. Прокоф'єва не є гарантією того, що саме він був чи не єдиним ініціатором і творцем Ініціативної групи. За численними усними свідченнями (як-то у випадку з Ю. Крючковим, наприклад) і твердженням дослідника О. Сінічкіна, біля витоків створення опозиційної групи, на їх думку, стояли Г. Крючков і П. Якименков, обидва пресвітери Узловської незареєстрованої общини ЄХБ (Тульська область, Росія). За їх даними, перше звернення Ініціативної групи готували вони. Лише після того, як П. Якименкову довелося переховуватися від каральних органів, виникла необхідність комусь підписати звернення, що й зробив О. Прокоф'єв²⁸.

Старший пресвітер ВР ЄХБ по Україні О. Андреев критично поставився до послань Ініціативної групи до Президії ВР ЄХБ. Зокрема, у своїх неодноразових роз'ясненнях для віруючих ЄХБ він називає його анонімним, тобто таким, яке «написане невідомо ким», оскільки, як зауважує О. Андреев, не повідомляється адреса авторів і немає жодного підпису від руки (хоча наприкінці тексту стояли прізвища Прокоф'єва та Крючкова). Старшому пресвітерові ВР ЄХБ по Україні також не сподобалося те, що не вказано авторів документа, чи є вони членами общини ЄХБ або служителями, ким вони уповноважені, немає зворотної адреси для контакту тощо. Уже це, на його думку, говорить про нещирість авторів послань і викликає недовіру²⁹. Аналізуючи зміст першого послання до Президії ВР ЄХБ і першого послання віруючим церкви, О. Андреев дійшов висновку, що ці документи об'єднує одна найголовніша спільна особливість – політична

зорієнтованість. Таким чином старший пресвітер ВР ЄХБ по Україні намагався перевести діяльність Ініціативної групи з релігійної площини до компетенції державних органів примусу.

Про неоднозначність поведінки О. Прокоф'єва свідчить лист до Президії ВР ЄХБ віруючої А. Рогозіної, датований 28 листопада 1961 року. У ньому подаються деякі негативні свідчення про вчинки майбутнього лідера опозиційного виступу. Зокрема, А. Рогозіна розповідає, як вона особисто за проханням свого ув'язненого знайомого О. Прокоф'єва щомісячно надсилала йому в табір по дві посилки та неодноразово грошові перекази. Від колишніх в'язнів совісті, котрі поверталися додому після відбуття покарання, жінка дізналася, що О. Прокоф'єв отримує дуже багато посилок і грошових переказів від майже 60 віруючих, ні з ким із віруючих в'язнів не ділився цією допомогою, а дружина проповідника привозила із зустрічей з чоловіком у таборі значні суми грошей, за які придбала багато цінних речей. Після вимоги О. Прокоф'єва надсилати тільки грошові перекази замість посилок А. Рогозіна взагалі відмовилася від надання йому будь-якої допомоги³⁰.

Мабуть, найцікавішим у цій історії є питання: «Яким чином лист віруючої до Президії ВР ЄХБ потрапив до справи уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР?». Відповідь, напевно, лежить у площині взаємовідносин керівництва офіційного духовного центру ЄХБ з органами державної влади, зокрема, з контролюючими релігійні організації органами.

Також на аморальність особистого життя О. Прокоф'єва постійно вказували радянські релігієзнавці. Йшлося про те, що пресвітер з однією жінкою перебував у законному шлюбі, а з іншою проживав фактично й мав позашлюбну дочку. Лише 13 вересня 1969 року було офіційно визнано гріховною таку поведінку О. Прокоф'єва Радою Церков і відлучено від церкви³¹.

Черговий показовий судовий процес над одним з керівників Оргкомітету ЄХБ О. Прокоф'євим відбувся 21 серпня 1962 року у місті Жданові Донецької області у клубі колгоспу імені Кірова. На судовому засіданні було близько 200 чоловік присутніх, з яких 27 чоловік свідків, всього лише 10–15 віруючих, а всі інші – спеціально надіслані робітники-атеїсти підприємств і будівництв Жданова³².

За інформацією уповноваженого РСРК при облвиконкомі Донецької облради депутатів трудящих К. Гузя, який безпосередньо був у залі судового засідання, О. Прокоф'єв повадився впевнено, спокійно, інколи навіть занадто (на думку чиновника) сміливо та зухвало. Від захисту добровільно відмовився. У ході судового процесу окремі глядачі-атеїсти часто вигукували з місця погрози на адресу підсудного та свідків захисту, вимагали позбавити їх слова, називали його шпигуном, пропонували свідків захисту посадити на лаву підсудних тощо.

Погляди самого О. Прокоф'єва на релігійну ситуацію в Радянському Союзі найбільш повно розкрилися в його захисній промові. У ній він гостро розкритикував політику компартії та держави щодо релігії й церкви, проаналізував та заперечив більшість положень радянського законодавства щодо релігійних культів, а також засудив дії представників ВР ЄХБ. О. Прокоф'єв

доводив існування переслідувань церкви, репресій щодо служителів культу, прямого втручання у справи релігійних організацій через РСРК. Законодавство про релігійні культу назвав сатанинським, а ВР ЄХБ – знаряддям держави по ліквідації будь-яких проявів релігійності радянських громадян. Проповідник вимагав свободи релігійної пропаганди, місіонерської діяльності та реєстрації всіх релігійних організацій без винятку³³.

Примітно, що на більшість закидів О. Прокоф'єва у бік державних органів влади і самих представників суду останні не змогли віднайти необхідних аргументів, щоб продемонструвати гідну відсіч. Це було проявом слабкої підготовки до судового процесу судді, прокурора та громадського обвинувачувача, їх незнання радянського законодавства про релігійні культу та шаблонним підходом до ведення судового засідання. Показовий факт: суддя запитав обвинуваченого: «Чому Ви не працюєте у сфері матеріального виробництва?», на що О. Прокоф'єв відповів: «А Ви, громадянин суддя, чому не працюєте у сфері матеріального виробництва?»³⁴.

У результаті цього показового судового процесу О. Прокоф'єва за частиною I статті 209 КК УРСР було засуджено до 5 років ув'язнення та 5 років заслання (до речі, це максимальне покарання за вказаною статтею тогочасного КК)³⁵.

Пізніше у своїх листах до різних владних структур дочка О. Прокоф'єва Ніна Олексіївна опротестовувала хід і рішення Жовтневого народного суду міста Жданова. Зокрема, вона говорить про неправильну кваліфікацію судом вчинків пресвітера О. Прокоф'єва. Н. Прокоф'єва переконана, що релігійна діяльність батька мала кваліфікуватися слідчими органами лише за частиною II статті 209 КК УРСР (максимальне покарання – до 3 років позбавлення волі). Але суд виніс рішення за частиною I статті 209 з максимальним терміном покарання. До того ж, на переконання дочки засудженого, для цього були використані неправдиві факти, не завжди щирі показання свідків обвинувачення³⁶.

У свою чергу радянська пропаганда одразу ж розповсюдила інформацію про суд над О. Прокоф'євим. Його публічно звинуватили в «антирадянській пропаганді», «наклепі на радянську дійсність», «оголошенні радянських законів сатанинськими» та іншій «злочинній діяльності»³⁷.

18 травня 1962 року Оргкомітет звернувся з офіційним листом до генерального прокурора СРСР, в якому із занепокоєнням висловлюється про долю О. Прокоф'єва. Зокрема зазначається, що віруючі ЄХБ розглядають арешт члена Президії Оргкомітету як крок, спрямований на зрив скликання з'їзду. У деяких місцях віруючі на знак протесту проти нових репресій, спрямованих на служителів церкви ЄХБ і, зокрема, арешту О. Прокоф'єва, вирішили оголосити про свою відмову від вживання їжі. Але керівництву Оргкомітету вдалося утримати одновірців від реалізації цього рішення. У згаданому документі зазначається, що О. Прокоф'єв – служитель церкви ЄХБ всесоюзного масштабу й порушення ним режиму прописки (тобто положення про паспорти) повинне було вирішуватися в адміністративному, а не кримінальному порядку, без арешту³⁸.

Перебуваючи в ізоляторі КДБ упродовж червня-вересня 1966 року О. Прокоф'єв написав листа до віруючих. У ньому він знову підтвердив своє

негативне ставлення до керівництва ВР ЄХБ, визнав ряд власних помилок з окремих питань і вчинків. Характерно, що працівників ВР ЄХБ у цьому документі заарештований називає «найбільшими злочинцями та найсильнішими «атеїстами», оскільки якщо священик порушує вчення Бога, то цим він стверджує, що Його немає»³⁹ (рос. м.).

Уже будучи на засланні упродовж 1967–1972 років колишній лідер Ініціативної групи несподівано для віруючих став перешкодою для своїх соратників. У 1967 році він знову пише відкритого листа своїм одновірцям, у якому цілковито змінює акценти у трактуванні відродження духовності⁴⁰. Результатом такої «самодіяльності» О. Прокоф'єва стало його відлучення від церкви рішенням Ради Церков ЄХБ у 1969 році. Подальша його доля нам достеменно невідома.

Отже, із самого початку активізації опозиційних настроїв окремих віруючих до діяльності офіційного релігійного центру ЄХБ чітко виявилася незгода з діючим на той час законодавством про релігійні культу. Тим самим це свідчить про паралельне існування опозиційності як внутрішньоцерковної, так і до «зовнішнього світу» – до радянської держави та її владних представників на місцях. Прибічником обох векторів спротиву був Олексій Прокоф'єв. Завдяки своїй активності він увійшов до історії як один з лідерів початкового періоду діяльності «ініціативників». Саме його підпис, поряд із підписом Г. Крючкова, фігурував чи не на всіх офіційних документах Ініціативної групи та першого періоду діяльності Оргкомітету ЄХБ аж до арешту в травні 1962 року. Його діяльність у релігійній площині пройшла помітний шлях від ініціативи створення окремої церкви ЄХБ до таємного відлучення від неї за досі не з'ясованих обставин.

1. Арестов В. Н. Религиозный экстремизм: содержание, причины и формы проявления, пути преодоления / В. Н. Арестов. – Харьков: Вища школа, 1987. – 150 с.; Його ж. Баптизм без маски (Критика идеологии и практики современного баптизма) / В. Н. Арестов. – К.: Вища школа, 1983. – 121 с.; Арсеньев В. А., Данилов В. И. Баптисты-раскольники – кто они?: Документально-публицистический очерк / В. А. Арсеньев, В. И. Данилов. – Харьков: Прапор, 1980. – 89 с.; Лялина Г.С. Баптизм: Иллюзии и реальность / Г. С. Лялина. – М.: Политиздат, 1977. – 175 с.
2. Максимилианов Г. Г. Баптисты-раскольники. Кто они? / Г. Г. Максимилианов. – Донецк: Донбасс, 1970. – 52 с.
3. Яшин П. П. О современном баптизме / П. П. Яшин. – Харьков: Прапор, 1973. – 80 с.
4. Факты обличают // Наука и религия. – 1963. – № 1. – С. 32.
5. История Евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: Изд-во ВСЕХБ, 1989. – 624 с.
6. Константинов Д. Религиозное движение сопротивления в СССР / Д. Константинов. – Канада: Изд-во СБОНР, 1967. – 71 с.
7. Заватски В. Евангельское движение в СССР после второй мировой войны / В.Заватски. – М.: ИЦ-Гарант, 1995. – 560 с.
8. Крючков Ю. К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе / Ю. К. Крючков. – Сакраменто: [Б. и.], 2001. – 70 с.
9. Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность / Л. Н. Митрохин. – СПб.: РХГИ, 1997. – 480 с.

10. Синичкин А. От Инициативной группы к Оргкомитету / А.Синичкин // Богословие и богословское образование в современном обществе: актуальные вопросы теории и практики. Сборник материалов конференции Богословского общества Евразии. – Одесса: ЕААА, Богословское общество Евразии, 2002. – С. 86–109.
11. Константинов Д. Вказана праця. – С. 59.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 301. – Арк. 99.
13. Максимилианов Г. Г. Вказана праця. – С. 39.
14. Заватски В. Евангельское движение в СССР после второй мировой войны / В. Заватски. – М.: ИЦ-Гарант, 1995. – С. 186.
15. Синичкин А. Вказана праця. – С. 94.
16. Константинов Д. Вказана праця. – С. 59.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 301. – Арк. 100.
18. Там само. – Арк. 107, 108.
19. Крючков Ю. К. Внутрицерковное движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе / Ю.К.Крючков. – Сакраменто: [Б. и.], 2001. – С. 32.
20. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 76-79зв.
21. Там само. – Арк. 4–9, 70–76.
22. Архив Самиздата № 770 // Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. – Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972–1978. – Т. 14. – С. 22–32.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 388. – Арк. 1.
24. Там само. – Арк. 2.
25. Там само. – Арк. 52-55зв.; Там само. – Спр. 381. – Арк. 72–78.
26. Архив Самиздата № 770 // Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. – Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972–1978. – Т. 14. – С. 32–33.
27. Архив Самиздата № 771. Памятная записка (13.03.1962) // Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. – Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972–1978. – Т. 14. – С. 5–8.
28. Синичкин А. Вказана праця. – С. 92–93.
29. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 360. – Арк. 175.
30. Там само. – Арк. 174.
31. Максимилианов Г. Г. Баптисты-раскольники. Кто они? / Г. Г. Максимилианов. – Донецк: Донбасс, 1970. – С. 39; Яшин П. П. О современном баптизме / П. П. Яшин. – Харьков: Прапор, 1973. – С. 66.
32. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 326. – Арк. 50.
33. Там само. – Арк. 51–52.
34. Там само. – Оп. 2. – Спр. 371. – Арк. 52.
35. Там само. – Арк. 69.
36. Там само. – Спр. 456. – Арк. 267-268зв.
37. Факты обличают // Наука и религия. – 1963. – № 1. – С. 32.
38. Архив Самиздата № 771. Генеральному прокурору СССР от Оргкомитета (18 мая 1962 г.) // Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. – Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972–1978. – Т. 14. – С. 8–10.
39. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6291. – Арк. 33.
40. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 72. – Арк. 128–129; Архив Самиздата №817. Прокофьев А. Письмо к единоверцам из сибирской ссылки с призывом отмежеваться от ВСЕХБ, 1967 г. // Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. – Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972–1978. – Т. 15. – С. 1–3.

SUMMARY**Olexandr Lakhno**

O. PROKOF'EV AND INSTITUCIALIZATION of CHURCH OPPOSITION of EVANGELIC CHRISTIANS-BAPTISTS DURING 1950–60th

In the article the role of O. Prokofiev in the making of oppositional movement among the Evangelical Christians-Baptists analyzed. Makes an attempt to research the main milestones of life and work of this till now little known, but famous among the people of the same faith, member of Group of initiative and Organizational committee of ECB. Key words: Evangelical Christians-Baptists, opposition, underground.

Оксана Боруцька,*молодший науковий співробітник
Львівського музею історії релігії, магістр історії***ПРО СТАН ТА ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА ЛЬВІВЩИНІ
НАПРИКІНЦІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.**

Досліджено побутування, демографічні дані окремих Церков та релігійних організацій протестантизму, їх стосунки із органами радянської влади на Львівщині у 60-х роках ХХ століття.

Ключові слова: протестантизм, Церква Євангельських християн-баптистів (ЄХБ), Церква Адвентистів сьомого дня (АСД), Церква Християн віри євангельської (ХВЕ п'ятидесятники), релігійна організація Свідків Єгови.

Актуальність поданого матеріалу визначається можливістю залучити його до вивчення історії розвитку протестантизму в Україні.

Значний внесок у становлення та висвітлення різних форм діяльності протестантських течій в Україні зробили вітчизняні вчені-релігієзнавці, доктори філософських наук В. Єленський¹, А. Колодний², В. Любашенко³, П. Яроцький⁴ та інші. У 2008 р. вийшла спеціальна монографія, присвячена цій проблемі⁵. Історія та розвиток протестантизму розглядається також і в навчальних посібниках⁶.

Мета даної публікації – на підставі архівних матеріалів відтворити певну динаміку побутування протестантизму, показати окремі форми і методи роботи протестантських організацій та їх переслідування на Львівщині у досліджуваний період.

У 60-х роках ХХ ст. на Львівщині, за даними апарату уповноваженого у справах релігій по області, діяли чимало груп віруючих, які представляли протестантизм, зокрема євангельських християн-баптистів (ЄХБ), адвентистів сьомого дня (АСД), п'ятидесятників (ХВЕ) та релігійну організацію Свідків Єгови. Офіційну реєстрацію із названих віросповідань в органах влади мали тільки